

The analysis of case law shows that in order to be able unilaterally refuse from the lease agreement, when concluding an agreement it is necessary to state with a due precision the grounds for unilateral refusal for each party to the agreement.

The author draws the conclusion that the simplified mechanism of unilateral refusal of a lease agreement should include two general stages: the emergence of grounds for unilateral refusal, and proper notification of the other party about the refusal of the agreement.

Key words: lease agreement, unilateral refusal, termination of the agreement, unilateral refusal of a lease agreement, sanctions for violation of the terms of a lease agreement, ways of self-defence of tenant's rights, ways of self-defence of landlord's rights.

Сулима А.П.

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ ЛОКАЛЬНОЇ КОРПОРАТИВНОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ

УДК 347.471

Постановка проблеми. Науковцями по різному визначається як саме поняття правотворчості так і різняться види актів, що визначаються ними як результат правотворчості, зокрема підзаконної. Наукова дискусія щодо нормативної природи актів, що притаманні окремим галузям права (наприклад, трудовому) фактично завершена. Разом з цим розуміння локальних корпоративних актів як результату правотворчої діяльності господарських товариств чи інших юридичних осіб корпоративного типу залишається предметом наукових дискусій. Окремі вчені вважають результатом правотворчості тільки статути відповідних юридичних осіб, інші зі свого боку відносять сюди і акти внутрішнього регулювання, при цьому існує цілий ряд науковців, які взагалі не визнають за локальними корпоративними актами та локальними корпоративними нормами правового характеру, а вказують на те, що вони відносяться до соціальних регуляторів суспільних відносин. При цьому роль та значення локальних корпоративних актів в діяльності юридичних осіб корпоративного типу зростає, що викликає запитання щодо правової природи даних актів.

Мета статті полягає у проведенні наукового аналізу сучасних підходів до розуміння правотворчості і встановленні витоків формування даних підходів, а також аналізі підходів щодо визначення сутності та видів локальної корпоративної правотворчості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підходи до розуміння правотворчості були предметом наукових досліджень таких радянських та сучасних представників вчення про державу і право як С. С. Алексєєв, А. В. Васильєв, В.М. Горшенєв, О.В. Міцкевич, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Н. М. Оніщенко, С.В. Плавич та інші, а також представників науки корпоративного права, зокрема І.В. Спасибо-Фатєєвої, О.Р. Кібенко, О.Ю. Тичкової. Водночас самостійних науково-теоретичних досліджень еволюції розуміння та обумовленості становлення локальної корпоративної правотворчості в науці поки немає.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо за необхідне розпочати з короткого аналізу поглядів радянських науковців, щоб зрозуміти витоки сучасних підходів до розуміння локальної корпоративної правотворчості. Варто зауважити, що сьогодні в науці наводяться різні трактування поглядів радянської вчених в частині загального сприйняття недержавної правотворчості. Зокрема, Т.О. Дідич вказує, що традиційно в радянській юридичній літературі правотворчість розглядалася як монопольна діяльність держави [1, с. 156]. Однак дане твердження, для розуміння витоків поглядів сучасних представників теорії держави й права, потребує відповідних уточнень і роз'яснення.

Ще в авторефераті дисертаційної роботи 1972 року вказувалось, що в радянській літературі найчастіше зустрічається поділ правотворчості за суб'єктами правотворчих повноважень на правотворчість: державних органів; громадських організацій; народу [2, с. 6]. Виділялись відповідно і різні види правотворчого процесу, зокрема: державних органів, громадських організацій та народного референдуму [2, с. 16]. Відомий радянський теоретик С.С. Алексєєвим виділяв, окрім правовстановлюючої діяльності компетентних державних органів, й такий спосіб правотворчості як санкціонування державною владою норм, які склались та реально існують у вигляді фактичного звичаєвого права або

у вигляді нормативних положень, що вироблені недержавними утвореннями цієї політичної системи (наприклад, громадськими організаціями) [3, 311]. В свою чергу В.М. Горшеньовим вказувалось, що особливість санкціонованої правотворчості полягає в тому, що держава не бере безпосередньої участі у формуванні нормативних приписів, а це роблять члени чи представники громадських організацій [4, с. 141]. Одним зі способів такого санкціонування було формування органами державної влади загальних норм у вигляді рекомендацій чи порад, надаючи певні можливості для прояву ініціативи громадськими організаціями в деталізації цих загальних положень у відповідності до конкретних умов. Тоді, вже напрацювавши конкретизуючий нормативний акт, громадська організація надавала його на затвердження чи реєстрацію у відповідні державні органи [4, с. 142]. Зауважимо, що під такими громадськими організаціями розумілись, наприклад, «Всесоюзный центральный совет профессиональных союзов» тощо [4, с. 145]. Подібне розуміння очевидно впливало з того, що найпоширенішою формою об'єднання громадян були профспілки, які забезпечували інтереси трудових колективів. Що, як нам видається, і пов'язано зі значним розвитком наукових підходів щодо локальної правотворчості у формі колективних договорів.

Аналізуючи підходи до розуміння правотворчості Ю.А. Шпак вказує на наявність природно-правового, соціологічного та позитивістського підходу. Він підтримує підхід науковців, які вважають, що результатом правотворчості є лише нормативно-правові акти. На думку автора, такий підхід допустимий для країн романо-германського права, оскільки нормативно-правовий акт як форма права домінує в законодавстві країн цієї правової сім'ї. Крім того, такий підхід не передбачає існування інших форм права [5, с. 146-147]. Однак подібне не відображає сучасний розвиток правової системи України, наприклад суттєве збільшення ролі практики Європейського суду з прав людини як джерела права тощо (що пов'язано з ратифікацією Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та іншими чинниками).

Варто також доповнити вказане наступним. Даному підходу притаманне не тільки визнання результатом правотворчості виключно нормативно-правових актів. Важливим є те, що його представники вказують на обов'язковість волі держави у вигляді встановлення чи санкціонування конкретних правил для перетворення їх на право [6, с. 273-275]. Зазначимо, що в епоху відсутності будь-якого підприємництва та народовладдя подібне твердження було беззаперечним, проте сьогодні це просто не відповідає реальному розвитку суспільства. Подібний підхід, наприклад, не враховує положення статей 69 та 72 Конституції України і їх офіційне тлумачення, що надане Конституційним Судом України. Зокрема, у рішенні №6-рп/2008 від 16.04.2008 р. Конституційний Суд України зазначив, що народ може реалізувати на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою своє виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України, а також може в порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України, приймати закони України (вносити до них зміни). Було також вказано, що положення частин другої, третьої статті 5, статті 69 Конституції України слід розуміти так, що рішення всеукраїнського референдуму щодо прийняття законів є остаточним і не потребує будь-якого затвердження, в тому числі Верховною Радою України [7]. Причому розвиток прямої демократії у формі референдуму пов'язаний саме із становленням України як незалежної держави.

Водночас саме на основі радянських підходів формувались і розвивались погляди частини представників науки теорії держави й права вже в незалежній Україні, які сприймали поняття правотворчості доволі вузько.

П.М. Рабінович під правотворчістю розуміє діяльність компетентних державних органів, уповноважених державою громадських об'єднань, трудових колективів або (у передбачених законом випадках) всього народу чи його територіальних спільностей зі встановлення, зміни чи скасування юридичних норм [8, с. 106]. Окрім законів та підзаконних актів вчений виділяє також специфічні юридичні акти, які можуть набувати нормативно-правового значення. До одного з видів таких специфічних юридичних актів

вчений відносить рішення трудових колективів та деяких громадських об'єднань (акти делегованої та санкціонованої державною правотворчості) [8, с. 111]. Тобто використовуючи термінологію радянських дослідників відмежовується правотворчість громадських об'єднань та правотворчість трудових колективів як окремих суб'єктів правотворчості, що говорить про розвиток підходу до розуміння правотворчості.

В окремих роботах локальні акти хоч і відносяться до системи підзаконних актів, проте розглядаються доволі вузько. Зазначається, що локальні нормативно-правові акти — це розпорядження керівників державних і громадських організацій (у вигляді наказів та інструкцій), прийняті в межах їх повноважень, які регулюють їх службу і трудову діяльність [9, с. 203]. Відтак йде концентрування на управлінні колективом працівників за допомогою актів керівників відповідних організацій. Водночас в даній роботі, класифікуючи норми права за сферою дії, виокремлюються локальні норми, що діють в межах окремих державних, громадських чи приватних структурах і як приклад вказується на норми статуту бюджетної наукової установи [9, с. 224]. Тобто підхід є не до кінця взаємоузгодженим, а також помітна концентрація на діяльності суб'єктів, що наділені владними повноваженнями та суб'єктів, що засновані на державній формі власності.

Стосовно підходів авторів до норм, що діють в юридичних особах, то до соціальних норм віднесені корпоративні норми, які регулюють діяльність громадських організацій. Класифікуючи соціальні норми за суб'єктами прийняття і охорони виділяються норми, які розробляються, приймаються та гарантуються громадськими об'єднаннями (корпоративні, релігійні) [9, с. 152-153]. Загалом даний підхід має ряд серйозних проблем. Норми, що діють в господарських товариствах гарантуються також державою, при цьому вони можуть і не розроблятись суб'єктами (модельні статуту). Він також не узгоджується з наведеним в роботі переліком локальних правових норм (до них віднесені норми, що діють в межах окремих державних, громадських чи приватних структурах).

Класифікуючи норми права за суб'єктами правотворчості О.Ф. Скакун відносить до окремої групи норми громадських об'єднань, комерційних організацій, трудових колективів підприємств [10, с. 278]. Однією з форм участі держави у правотворчості варто вважати санкціоновану правотворчість, яка полягає у затвердженні актів, прийнятих організаціями громадянського суспільства — недержавними об'єднаннями: суспільними (партіями, профспілками та ін.) і комерційними (акціонерними товариствами та ін.), або в попередньому дозволі щодо їх видання. Вчена, здійснюючи поділ за суб'єктами, відносить «правотворчість комерційних організацій» (акціонерних товариств відкритого і закритого типу та ін., їх посадових осіб) до підзаконної правотворчості, яка, в свою чергу, є одним з видів правотворчості громадянського суспільства [10, с. 300-303]. В подальшому, аналізуючи відповідні види, вказується вже на способи вираження і форми «нормотворчості комерційних корпорацій», як і нормотворчість громадських об'єднань та трудових колективів.

Нормотворчість комерційних корпорацій полягає у виданні корпоративних норм, спрямованих, серед іншого, на деталізацію, конкретизацію законодавчих розпоряджень. Нормотворчість корпорацій виражається в статутах підприємств, які є актами фундаторського характеру, а також у положеннях, правилах, посадових інструкціях та ін. [10, с. 304]. Подібне визнання результатом правотворчості комерційних організацій і внутрішніх актів юридичних осіб, а не тільки статуту чи інших установчих документів серед представників науки про державу і права зустрічається нечасто. Даний підхід частково впливає із наведеної нами раніше концепції С.С. Алексеєва (щодо санкціонування державною владою норм, що склались та реально існують), проте він і розвиває її, оскільки ним охоплюється і діяльність щодо затвердження (тобто реєстрації) актів комерційних об'єднань, і діяльність із видання попередніх дозволів на їх прийняття (визначення меж диспозитивності при прийнятті внутрішніх актів юридичної особи). Підхід О.Ф. Скакун поєднує визнання правотворчості як правової форми діяльності держави за участю громадянського суспільства з визнанням правотворчості комерційних організацій видом під-

законної правотворчості, що може характеризувати його як перехідний.

Однак сучасні представники теорії права все ще концентруються на аспектах правотворчості, що пов'язані виключно із владно-розпорядчими та трудовими відносинами. Наприклад, суб'єктами правотворчості вважаються тільки державні органи, уповноважені недержавні структури (органи місцевого самоврядування, профспілки), а також народ при винесенні нормативно-правових актів на референдуми [11, с. 152].

Класифікуючи правотворчість виділяється локальна правотворчість на підприємстві, в установі, організації, яка відноситься до підзаконної правотворчості змістом якої є видання норм керівниками підприємств [11, с. 154]. Під локальними розуміються ті акти, які діють тільки в межах конкретного підприємства, установи, організації (нормативні акти керівників підприємств, установ, організацій), при цьому їх зміст зводиться до врегулювання трудових відносин [11, с. 165, 167]. При цьому сюди не включаються локальні акти, які регулюють відносини між членами господарських товариств. Це може свідчити про те, що на даний момент серед представників теорії держави й права тільки формується належний концептуальний підхід до розуміння правотворчості на сучасному етапі розвитку права в Україні.

Це можна пояснити тим фактом, що локальну правотворчість активно досліджують представники трудового права [12, с. 35]. Відтак значна увага у загально-теоретичних дослідження та концентрація саме на локальній правотворчості трудових колективів, може також бути пояснена наявністю відповідних досліджень представників науки трудового права.

Позиції представників доктрини цивільного і корпоративного права також пройшли певні етапи розвитку, що обумовлено зародженням і становленням підприємництва в Україні. Як зазначала І.В. Спасибо-Фатеева, численні диспозитивні норми, що містяться у цивільних законах, або відсутність у них регулювання тих чи інших відносин дозволяє досягти такого врегулювання шляхом прийняття локальних нормативних актів. Також вказувалось, що усе більшого значення набувають установчі документи юридич-

них осіб та їх внутрішні (внутрішньо корпоративні) документи, наприклад, положення про органи юридичної особи, про порядок скликання загальних зборів акціонерів тощо [13, с. 51]. Дана тенденція розвитку регулювання корпоративних відносин було відмічена вченою у публікації 2000-го року, тобто ще тільки на початку періоду формування цивільного та корпоративного права незалежної України.

Підтвердження цього ми знаходимо в роботі О.Р. Кібенко, де зазначається, що в кінці 1990-х років Закон України «Про господарські товариства» не визначав необхідну або допустиму чисельність правління акціонерного товариства, строк повноважень його членів, як це робилось в багатьох зарубіжних країнах, підстави для дострокового припинення повноважень. Тому ці питання вирішувались шляхом локальної (корпоративної) нормотворчості [14, с. 226]. Виходячи з цього ми можемо вважати однією з першочергових причин розвитку локальної корпоративної правотворчості брак відповідного регулювання зі сторони держави на рівні відповідних законів.

Також О.Р. Кібенко висловлювалось твердження, що серед джерел корпоративного права провідну роль відіграють локальні (корпоративні) нормативні акти - нормативні акти, які прийняті органами управління господарського товариства та регулюють його діяльність [14, с.49]. Дане твердження було в певній мірі обґрунтованим, оскільки корпоративне законодавство на той період часу тільки зароджувалось й загалом складалось із буквально декількох не до кінця узгоджених між собою законів.

Щодо загалом джерел корпоративного права і корпоративних норм, то одним з рівнів норм корпоративного права І.В. Спасибо-Фатєєва називає внутрішньокорпоративні норми, які приймаються в кожному конкретному АТ. Їх прийняття і значущість обумовлюються диспозитивністю норм корпоративного законодавства, яке дозволяє передбачити в статутах і внутрішніх положеннях специфічні засоби реалізації прав акціонерів, способи дій органів управління щодо цього та ін. [15, с. 99]. Дана позиція була пізніше розвинута у колективному монографічному дослідженні за авторством І.В. Спасибо-Фатєєвої, О.Р. Кібенко та В.І. Борисо-

вої де деталізувалось, що корпоративні норми є нормами правовими, встановленими як державою в нормативно-правових актах, так і самими корпораціями у своїх статутах і внутрішніх документах (оскільки це допускається нормативним регулюванням на рівні закону). Остання ж група норм — це локальні норми, що містяться в локальних нормативних актах, які видаються відповідним органом корпорації в межах його компетенції [16, с. 172]. Тобто вченими наводяться передумови виникнення і становлення локальної корпоративної правотворчості в силу підходів законодавця, який і забезпечив корпораціям подібну свободу розсуду.

Тому вчені приходять до висновку, що корпоративне право є дворівневим і складається як із норм законодавства, так і з локальних (внутрішньокорпоративних) норм (що містяться в статуті, рішеннях органів, внутрішніх положеннях), а також правових звичаїв [16, с. 179]. Питання щодо належності до цієї системи правових звичаїв потребує окремого аналізу. При цьому наявність дворівневої системи регулювання, що включає норм законодавства і локальні внутрішньокорпоративні норми не підлягає сумніву, оскільки нормами законодавства не тільки створюється правове підґрунтя для прийняття локальних внутрішньокорпоративних норм, норми законодавства часто передбачають необхідність їх логічного продовження та/або своєрідного доповнення на локальному рівні корпорації.

Висновки. 1) Основи більшості підходів до розуміння поняття та видів правотворчості були закладені у радянський період та не відповідають сучасному розвитку правової системи України (зокрема такої комплексної галузі законодавства як корпоративне право), економічних відносин та суспільних відносин загалом. 2) Серед видів локальної правотворчості представники сучасної теорії права найчастіше виділяють правотворчість громадських організацій, що бере свій початок ще з 70-х років ХХ ст., при цьому ними не враховується тодішнє розуміння поняття «громадська організація». 3) У більшості праць з теорії права, що виділяють локальну правотворчість в самостійний вид, увага концентрується на правотворчості, що пов'язана виключно із владно-розпорядчими та трудовими відносинами. 4) Локальні корпоративні акти

в Україні з'явилися та знайшли перші теоретичні обґрунтування науковцями в 90-х роках ХХ ст. в результаті розвитку підприємництва і наявності у законах диспозитивних норм або відсутності у них регулювання тих чи інших відносин. Це дозволяло досягти такого врегулювання шляхом прийняття локальних нормативних актів, до яких представники науки корпоративного права відносять: установчі документи (статут та установчий договір) та акти внутрішнього регулювання діяльності юридичної особи (так звані внутрішньокорпоративні акти).

1. Дідич Т.О. *Значення та роль держави в сфері правотворчої діяльності в сучасних умовах: постановка проблеми*. Альманах права. Київ, 2012. Вип. 3. С. 156-160.
2. Васильев А. В. *Правотворчество в советском социалистическом обществе: автореф. дисс. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Всесоюзный научно-исследовательский институт советского законодательства*. Москва, 1972. 21 с.
3. Алексеев С. С. *Общая теория права: курс в 2-х томах*. Москва: Юрид. лит., т. 1. 1981. 360 с.
4. Горшенев В.М. *Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе: учеб. пособ*. Москва: Юрид. лит., 1972. 258 с.
5. Шпак Ю. А. *Методологічні підходи до визначення поняття нормотворчості органів місцевого самоврядування*. Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. Львів, 2013. № 1. С. 145–152.
6. А.В. Мицкевич, А.С. Пиголкин, С.А. Пяткина и др. *Правотворчество в СССР: учеб. пособ./за ред. А.В. Мицкевич*. Москва: Юрид. лит., 1974. 319 с.
7. *Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 5, статті 69, частини другої статті 72, статті 74, частини другої статті 94, частини першої статті 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі): Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08#n54> (дата звернення 19.12.2020)
8. Рабінович П.М. *Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб*. Вид. 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.

9. *Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції): навч. посіб. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 400 с.*
10. Скакун О.Ф. *Теорія держави і права: підручник. пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.*
11. *Теорія держави та права : навч. посіб. / за ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.*
12. Чабур С. В. *Види правотворчості за суб'єктним критерієм. Правова держава. 2017. № 25. С. 32-38.*
13. Спасибо-Фатеева И.В. *Некоторые подходы к понятию источников права: в порядке постановки проблемы. Проблемы законности: республік. міжвід. наук. збірник. Харків. 2000. Вип. 42. С. 49-54.*
14. Кибенко Е.Р. *Корпоративное право: учебное пособие. Харьков: Эспанда, 1999. 480с.*
15. Спасибо-Фатеева І. *Сучасні проблеми корпоративного управління в Україні. Вісник Академії правових наук України. Харків: Право, 2002. № 3 (30). С. 92–103.*
16. Спасибо-Фатеева І., Кібенко О., Борисова В.. *Корпоративне управління: монографія/ за ред. І. Спасибо-Фатеевої. Харків: Право, 2007. 500 с.*

Сулима А.П. Еволюція наукових підходів до розуміння локальної корпоративної правотворчості

В статті аналізують витoki сучасного розуміння локальної корпоративної правотворчості корпорацій. Вказується, що більшість сучасних підходів витікають із вчення про правотворчість радянського періоду розвитку науки та не відповідають сучасному розвитку правової системи та економічних відносин в Україні. Автор приходить до думки, що локальні корпоративні акти з'явилися в Україні та отримали перші теоретичні обґрунтування науковцями в результаті розвитку ринкових відносин і підприємництва, а також наявності у законах диспозитивних норм або відсутності у них регулювання тих чи інших відносин.

Ключові слова: правотворчість, локальна корпоративна правотворчість, локальні корпоративні акти, внутрішньокорпоративні норми.

Sulyma A.P. Evolution of scientific approaches to understanding local corporate lawmaking

The article analyzes the origins of the modern understanding of local corporate lawmaking of corporations. The works of both representatives of the Soviet doctrine of the state and law, and the works of modern scholars were analyzed – in particular their views on local lawmaking and local corporate lawmaking of legal entities.

The author expresses an opinion that most modern approaches stem from the doctrine of lawmaking of the Soviet period of science development and do not correspond to the modern development of the legal system (including such a complex

area of law as corporate law) and economic relations in Ukraine. The author notes that among the types of local lawmaking, representatives of modern legal theory most often single out lawmaking of non-governmental organization, which dates back to the 70s of the XX century, suggested that they do not take into account the then understanding of the concept of «non-governmental organization».

Concluded that in most works on the theory of law, which distinguish local lawmaking as an independent form, the focus is on lawmaking, which is specifically associated with executive agencies and labor relations.

The author draws the conclusion that local corporate acts appeared in Ukraine and received the first theoretical substantiation by scientists because of the development of market relations and entrepreneurship, as well as the presence of dispositive norms in the laws or lack of regulation of certain relations. These allowed achieving such a settlement by adopting local regulations: the constituent documents (statute and founding agreement) and acts of internal regulation of the legal entity (so-called internal corporate acts).

Key words: lawmaking, local lawmaking, local corporate lawmaking, local corporate acts, internal corporate regulations.